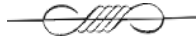

FÜGG ZSOLT PÉTER

„...*hogy az Ő sírja ismét dicsőségben ragyogjon...*”

Az első kereszties háború egy bizánci hercegnő szemével

I. RÉSZ

Bevezetés

Magyarországon sok kiváló történész foglalkozik a középkor történetével, túlnyomó többségük azonban a magyar történelemmel foglalkozik. Ez magyarázza, hogy a rengeteg középkori forrás közül csak azok jelentek meg magyar fordításban, amelyek a magyar történelemre vonatkoznak, vagy olyan egyetemes történeti eseményre, amelynek hatása volt Magyarország életére.

Rövid keresés után észrevettem, hogy rengeteg középkori forrás hozzáférhető angol nyelven, így – mivel megértésük nem okoz számomra problémát – ezeket tanulmányoztam. Külön megkönnyítette a dolgomat, hogy ez a rengeteg információ nemcsak könyvtárakban található meg, hanem az in-terneten is elérhető. Egy ilyen irányú böngészés során bukkantam rá Paul Halsall professzor Internetes Középkori Forrásgyűjteményére. (<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html>)

Sok érdekes anyag mellett, itt rátaláltam egy bizánci hercegnő, Komnénosz Anna által írt történelmi munka teljes szövegére. A több angol verzió közül ezt Elizabeth A. Dawes fordította és jelentette meg 1928-ban Londonban. A fordító próbált hű maradni az eredeti szöveg stílusához, így olyan érzésem volt, mintha a hercegnő kéziratát tartottam volna kezemben.

Témának a tizenöt kötetes műnek egy – az első kereszties háború eseményeit a Nikomédiába való átkeléstől elmesélő – könyvének

magyarra fordítását választottam. Fordításomat, ahol csak tudtam, elláttam jegyzetekkel, bár dolgom megnehezítette, hogy Dawes ezt nem tette meg.

Bár a teljes történeti mű csak egy apró részletét tettem hozzáférhetővé a csak magyarul tudó érdeklődők számára, mégis remélem, hogy ennyiből is bepillantást nyerhet az olvasó e kor csodálatos világába, és esetleg kedvet kap a további kutatáshoz is.

Komnénosz Anna, az Alexiász szerzője

Az első kereszties hadjárat korának egyetlen jelentős forrása Komnénosz Anna Alexiásza, azaz I. Alexiosz császár életének története. Anna 1083-ban született, két évvel apja császárrá választása után.¹ Kitűnő nevelésben részesült, történelmet, földrajzot, mitológiát és filozófiát tanult, hiszen a császár elsőszülöttjeként, apja halála után, őt illette meg a trón.² Fiatal korában ezért el is jegyezték a korábbi császár fiával Konstantin Dukasszal, azonban ez az eljegyzés 1092-ben felbomlott Anna öccsének megszületésével, és annak trónörökössé kinevezésével.

1097-ben szülei kívánságára feleségül ment Niképhorosz Briennioszhoz, aki történetírással is foglalkozott, például megírta néhány, Alexiosz előtti uralkodó császár életének történetét.³ Apja halála után megpróbálta János öccse ellenében férjét trónra juttatni,

de a szervezkedés megbukott, és ő kénytelen volt visszavonulni az udvari élettől.⁴ Férje 1137-ben bekövetkezett halála után kolostorba vonult, ahol elkezdte megírni apja uralkodásának történetét, a tizenöt kötetből álló Alexiászt. Az 1147-ben befejezett alkotás Alexiosz életútját mutatja be 1069-től haláláig, 1118-ig, így tulajdonképpen férje történetének folytatása.⁵

Mínthogy Anna már idős hölgyként, mintegy negyven évvel az események után írta meg az első kereszties hadjárat történetét, emlékezete néha megcsalja őt, néha összekeveri a történések sorrendjét, és későbbi események is befolyásolták. Ezzel együtt az is igaz azonban, hogy régóta készült arra, hogy megírja történetét, azért dokumentumainak nagy részét még apja életében összegyűjtötte.

Törekedett apját lelkiismeretes és jó lelkű uralkodónak beállítani, és bár próbál objektív maradni, mindig jó (vagy legalábbis elfogadható) magyarázatot talál apja döntéseire. Bár a birodalom határain kívül történt eseményeket olykor pontatlanul mutatja be, mivel ilyenkor magával ragadják előítéletei, a Bizáncot érintő ügyekről leírtakra minden forrásnál jobban hagyatkozhatunk. Annál is inkább mivel apja bizalmasaként hozzáfért a katonai jelentésekhez, (például a keresztiesek anatóliai menetelésének leírásához Tatikiosz jelentését használta) olykor jelen volt a tárgyalásokon, és sok, az elbeszélésben megemlített embert személyesen is ismert.⁶

Természetesen az eseményeket Konstantinápoly szemszögéből mutatja be, így például a keresztieseket a bizánciakhoz képest tanulatlan barbároknak tartotta, akik csak fosztogatni és pusztítani jöttek. Művéből azonban nem nehéz kiszűrni azt, amit előítéletei, vallásossága, vagy az apjához való hűsége mondat vele, és ha ez sikerül, akkor Anna kitűnő tájékozottsága a legnagyobb részű történelmi források közé emeli e munkát.⁷

A Krisztus katonája fogalom kialakulása

Minden keresztény állam polgárának alapvető problémája, hogy van-e joga országáért harcolnia. Vallása a béke vallása, a háború pedig emberölést és pusztítást jelent. A korábbi keresztény egyházatyáknak nem voltak kétségeik. A háborút tömegmészárlásnak tartották.⁸ Nagy Szent Vazul belátta, hogy a katona köteles engedelmeskedni, de úgy vélte, hogy, aki háborúban embert öl, bűnbánata keléül három éven át tartózkodjon a szentáldozástól. Ez a tanács azonban túl szigorú volt. A bizánci katonát korántsem kezelték gyilkosként, bár hivatása nem hozott számára hírnevet sem. Ha csatában vesztett, halála nem vált dicsőségére, s nem tartották mártírnak, ha a hitetlenek elleni küzdelemben esett el. A hitetlenek elleni harc helytelen, bár olykor elkerülhetetlen esemény, a keresztiesek elleni harc kétszeres bűn volt. Bizánc történetében megfigyelhető, hogy mindig előnyben részesült a diplomácia a háborúnál. Komnénosz Anna történelmi munkájában világosan megfogalmazta, hogy bármennyire is nagyra becsülte apja hadi sikereit, a háborút mégiscsak szűgyenteljes dolognak tartotta, az utolsó eszköznek akkor, mikor minden más csődöt mondott, olyasvalaminek, ami már önmagában is a kudarc beismerése.⁹

A nyugati álláspont ellentmondásos volt. A lovagi gyakorlat kialakuló szabályai, melyeket népszerű epikai alkotások is terjesztettek, tekintélyt szereztek a katonai hősnek, a békepárti pedig végkép elvesztette megbecsülését. Ezzel az egyház tehetetlenül állt szemben. Azt kezdte keresni tehát, hogy a harci kedvet miként tudna a maga javára fordítani.¹⁰ A nyugat történelmében első ízben IX. Leó toborzott külön „pápai hadsereget”, és ruházta fel számos egyházi kiváltsággal, amely ezt a haderőt már-már a megszentelt sereg rangjára emelte. A hatás az ellenséges normannoknál sem maradt el,

birtokaikat megvédték ugyan, de kerülték az összetűzést ezzel az új harcos egyházzal, és a pápa iránt is kellő tiszteletet tanúsítottak.¹¹ Egyik utódja, II. Miklós már finomabb megfontolásokkal ugyanezeket a normannokat a pápaság támogatóivá és védelmezőivé tette. II. Sándor pápa 1063-ban a háborús tettek megbánásáért megadta az első pápai feloldozást. Azok a keresztény katonák részvételükkel pápai megbocsátásban, akik Spanyolországban – vexillum sancti Petri – Szent Péter zászlaja alatt menetelve a szaracénok ellen vívták háborúikat.¹² Az egyháznak a háborúba ily módon való beavatkozása megmutatkozott az „Isten békéje” mozgalomban is.

Míndez együtt járt egy mind gazdagabb szakmai szókincs kialakításával, amely az egyházasított háborút a hűbériség szakkifejezéseivel díszítette fel. Krisztus égi hűbérúr lett, ennek megfelelően a francia „Seigneur” vagy az angol „Lord” elnevezéssel illették, s értette vazallusai, vagyis a keresztény lovagok, kockára tették életüket.¹³

II. Orbán újdonságot hozott a militia Christi fogalmába. Íratlan egyházi törvénynek számított ugyanis, hogy az utazás tartalmára a zarándok lemond a fegyverhasználatról. Orbán úgy söpörte le ezt a törvényt az asztalról, hogy hozzá sem nyúlt, és így újabb fontos tényezővel gazdagította a kereszties háborúk előtörténetét. Mindjárt a kellő szer-tartást is szolgáltatta hozzá – a zarándokútra indulónak azontúl nemcsak vándorbotját és tarisznyáját, hanem a kardját is megáldották. Innentől egyházzogilag elismerték, hogy a zarándokok fegyvert és az út folyamán háborút viselhetnek, nehogy a lelkiükben elért nyereséggel szemben veszteség is érje őket a zarándoklat miatt. A lépés fontosságát már a kortársak is felismerték. A források egész sora röviden úgy határozza meg a kereszties háborúk lényegét, hogy fegyveresen vonultak Jeruzsálembé.¹⁴

Az első kereszties hadjárat történeti háttére

Jeruzsálem 636-ban került mohamedán fennhatóság alá, miután az arabok vereséget mértek Hérakleiosz bizánci császár csapataira. Általában elismerik, hogy az arabok toleránsak voltak a keresztényekkel szemben, s tiszteletben tartották, hogy Jeruzsálem a mohamedánok, a zsidók, és a keresztények számára egyidejűleg szent hely. Fordulatot a 10. századi események hoztak, amikor az arab területen elmélyült az iszlám szunnita és síita ágazata közti ellentét. A síiták kalifátusának székhelye Kairó lett. Ettől kezdve a rivális szunnitákkal szemben a síiták még a keresztényekkel is hajlandóak voltak együttműködni.¹⁵ Igaz ugyan, hogy Al-Hakim 1009-ben leromboltatta a legtöbb keresztény zarándokot vonzó Feltámadás Templomát, (amit még Hadriánus császár emeltetett) és ezek után a keresztények állandó zaklatásnak voltak kitéve, ám ez a helyzet nem tartott soká. A bizánci császár eléggé biztonságban érezte magát, hogy álrühában Jeruzsálembé utazzon. A pánik hamar elcsitult, és Al-Mustansir 1037-ben baráti egyezményt kötött IV. Miklós császárral. A görög császár ötezer muzulmán foglyot engedett szabadon, aminek fejében engedélyt kapott arra, hogy újjáépítse a Feltámadás Templomát.¹⁶

A XI. század második felében azonban egyre nagyobb veszélyt jelentett a szeldzsukok előretörése. A negyvenes években elfoglalták a Kaszpi-tengertől délre fekvő területeket, Nyugat- és Közép-Iránt, 1055-ben pedig Mezopotámia meghódítása után elfoglalták Bagdadot – Az Abasszidák egykor oly hatalmas birodalmának fővárosát. A szeldzsukok hódításai azonban nem merültek ki ebben. Arp Arszlán (1063–72) vezetésével betörték Örményországba, amely nagy része akkor Bizánc fennhatósága alá tartozott. 1071-ben Manzikertnél a szeldzsukokkal vívott harcban

a bizánci sereg súlyos vereséget szenvedett. A vereség következtében a birodalom elveszítette gazdag kisázsiai tartományait, csak néhány partmelléki várost sikerült megtartania a félsziget nyugati részén.¹⁷ A törökök még ugyanebben az évben elfoglalták Jeruzsálemet.

A hódítók dolgát a bizánciak is megkönnyítették. Bizánc történelmének következő tíz éve tele volt lázadással és cselszövessel.¹⁸ 1081-ben I. Alexiosz egy tragikus helyzetben lévő birodalom császári címét nyerte el. A kincstár üres volt, az ellenséges erők minden irányból mélyen benn jártak a birodalomban. (nyugaton Guiscard Róbert elfoglalta Avlonát, a dalmáciai szerbek és szlávok fellázdak, Ázsiában sem sok minden maradt a bizánciak kezén.) 1085-ben ért csak véget a normannokkal a háború, mikor Róbert meghalt és fiai összevesztek az örökségen. Ezután a császár a törökökre irányíthatta figyelmét. Most, hogy diplomáciáját erődemonstrációval is nyomatékosítani tudta, sikerült olyan békét kötnie, melynek értelmében Nikodémia és a Márvány-tenger anatóliai partvidéke ismét visszakerült Bizánchoz. Szulejmán szultán és Csaka, szmürnai emír halála után (1092) Alexiosz a terjeszkedésre is gondolhatott. Az európai tartományok lecsendesedtek, flottája ütőképes lett, a kincstár időlegesen megtelt, de nagyon kis hadsereggel rendelkezett, így külföldi zsoldosokra volt szüksége.

A szeldzsuk birodalomban ezalatt hatalmi harcok dúltak, szinte minden városnak más volt az ura. Ennek ellenére még mindig érkeztek az utazók, nemcsak a muszlimok, hanem nyugati keresztény zarándokok is. A zarándokforgalom soha nem szűnt meg teljesen, jóllehet az utazás ekkoriban nagy veszélyekkel járt. Igaz Jeruzsálemben a keresztényeket nemigen háborgatták, Anatóliának azonban csak fegyveres kísérettel vághatott neki az utas, és még ekkor is ezer veszélynek volt kitéve, a háborúk, vagy az ellenséges hatóságok is gyakran feltartóztatták. A zarán-

dokok, akik minden nehézséget legyőztek, meggyötörten és elszegényedve tértek vissza nyugatra és borzalmas dolgokról számoltak be.¹⁹

VII. Gergely pápa igyekezett kihasználni Bizánc gyengeségét arra, hogy a görög birodalmat teljesen Róma befolyása alá vonja. Eleinte diplomáciai eszközökhöz folyamadt: 1073-ban tárgyalásokba bocsátkozott Dukász Mihállyal arról, hogy „állítsák helyre az ősi, Isten által rendelt egyetértést a római és a konstantinápolyi egyház közt”. A pápa egyházi uniót szeretett volna Bizáncre kényszeríteni, amelyen belül a görög egyház teljesen alá lett volna rendelve Rómának. A tárgyalások során azonban Gergely követelése ellenállásokba ütköztek Konstantinápolyban. Ekkor támadt a pápában a gondolat, hogy célja elérésére fegyveres erőt vesz igénybe.²⁰ Gergely 1074-ben üzenettel fordult IV. Henrik császárhoz, majd „Szent Péter minden hívéhez” és felszólította őket, hogy vegyenek részt az általa kitervelt keleti háborúban. Henrik azonban nem hallgatott a pápai szóatra, csak ködös ígéreteket tett, hogy majd egyszer vállalkozik a tengeren túli kalandra, egyelőre más dolga van.²¹ Gergely nem valósíthatta meg elgondolását, a Henrikkel folytatott investitúra harc lekötötte minden figyelmét, azonban ez az eszme utódainál tovább érlelődött.

Alexiosz trónra lépése után helyreállt a jó viszony a keleti és nyugati egyház közt. A teológiai viták megmaradtak ugyan, de ezek hangneme szelíd lett. 1095. Elején II. Orbán megtartotta első nagy zsinatát Piacenzében, melyen dekrétumot fogalmaztak meg a szimónia, a papi házasság és az egyházszakadás ellen. A zsinat résztvevői közt ott voltak Alexiosz császár küldöttei is. Jól állt a törökök elleni harc ügye, a császárnak csak még több katonára volt szüksége, és a toborzás hagyományos vidékének számító Anatóliában anarchia uralkodott, illetve nagyobb része elveszett. A pápasággal folytatott politikája

akkor lett volna igazán eredményes, ha a pápa befolyását fel tudta volna használni a kellő számú harcos toborzására. Orbán együtt érzett a császárral. A pápai program része lett, hogy a civakodó nyugati lovagokat sikerüljön rávenni a távoli, szent célért vívandó harcra. A zsinaton a bizánci követek felszólalásukban taglalták, hogy micsoda nehézségeket kell elszenvedniük a keleti keresztényeknek, míg vissza nem verik a hitetleneket. A püspökök a pápával együtt a küldöttek hatása alá kerültek, Orbán fejében megfogant a szent háború látomása.²²

1095. nyár végén érkezett II. Orbán Franciaországba. Levelet küldött a püspököknek és Clermontba hívta őket. A zsinat november 18. és 28. között ülésezett. Általánosságban megismételték a laikus investitúra, a szimónia, a papi házasság elleni dekrétumot, és kihírdették, hogy a pápa november 27-én nyilvános gyűlést tart, ahol nagy horderejű bejelentést fog tenni. A beszéd szövege négy különböző verzióban maradt ránk. Annyi azonban bizonyos, hogy beszédében kiemelte a keleti keresztények szenvedéseit, a Treuga Dei mozgalom szellemében felhívta a jelenlevők figyelmét, hogy a magánháborúknak vessenek véget és késlekedés nélkül induljanak a Szentföldre. Isten új, keleti szolgálatának jutalmazásaképpen először hangzott el ígéret bűnbocsánatra és örök boldogságra.²³

Orbán nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy a hadjáratot az egyház felügyeli, ezért vezetőjéül – a zsinat egyhangú beleegyezésével – Monteil-i Adhemart, Le Puy püspökét nevezte ki. A pápa több más helyen is tartott szónoklatot, illetve püspököket küldött a keresztes hadjárat népszerűsítésére. A püspököknél azonban hatásosabbak voltak a szegény igehirdetők, mint Abrisssel-i Róbert, vagy még inkább Amiens-i Péter.²⁴

1096 márciusának vége felé indult el Péter szedett-vedett csapata Észak-Franciaországból a német területeken át Európa

keleti határa felé. Útközben fosztogattak, a zsidó lakosságot több ízben megszarolták, illetve lemészárolták. Szerintük képtelenség volt belekezdeni a távoli vállalkozásba, míg a zsidók, Isten legnagyobb ellenségei, ott vannak előttük.²⁵ A sereg minden különösebb kellemetlenség nélkül haladt át Magyarországon, majd május végén Belgrádba érve igencsak meglepték a császárt. Orbán ugyanis augusztusra tervezte a sereg indulását, és Alexiosz is ehhez a dátumhoz időzítette az előkészületeket, amiket így most fel kellett gyorsítani. Augusztus elsején érkezett meg a sereg Konstantinápolyba, azonban a császárra nem tettek jó benyomást. Attól tartott, hogy ha Ázsiába érnek nyomban megverik őket a törökök, ezért arra akarta rávenni őket, hogy várják be a főurak csapatait. A sereg fegyelmetlensége és pusztításai miatt azonban kénytelen volt rávenni őket, hogy minél gyorsabban átkeljenek a Boszporuszra. A sereg innen fegyelmetlenül haladt tovább, ismét fosztogatót, azonban a törökök Civetotnál megsemmisítő vereséget mértek rájuk.²⁶

A nyugati fejedelmek, akik felvették a keresztet nem voltak olyan türelmetlenek, mint Péter és barátai. Készségesen tartották magukat a pápa által megszabott menetrendhez. Csapatokat kellett toborozni, felszerelni őket, valamint az ehhez szükséges pénzt előteremteni. Mivel akár évekig is eltarthatott távollétük, birtokaik igazgatását is meg kellett oldani. Augusztus előtt senki sem állt készen.²⁷

Elsőként Hugó, Vermandois grófja bontott tábort, és Rómán át, ahol is Orbán pápa kezéből átvette az útra Szent Péter lobogóját, Bariba vonult. A Durazzóba való átkelés közben hajótörést szenvedett, azonban a kormányzó követe megtalálta, és kísérettel érkezett Konstantinápolyba, ahonnan a császár nem engedte el. Másodiknak Buillon Gottfried lotharingiai herceg indult Péter koldushadának útvonalát követve. Magyar-

országához érve testvérét túsul átadta Kálmán Magyar királynak az országon való zökkenőmentes áthaladás zálogául. A sereg fegyelme Konstantinápoly előtt bomlott fel, mikor meghallották, hogy a császár fogva tartja Vermandois-i Hugót. Hugó letette a hűségesküit a császárnak, aki erre rá akarta venni Gottfriedet is. Mivel ő erre nem hajlott a császár az ellátmány megvonásával igyekezett rávenni erre, azonban csak azt érte el, hogy a sereg bosszúból fosztogatni és gyűjtogatni kezdett. Végül Alexiosz a bizánci reguláris csapatok bevetésével tudott nyomást gyakorolni a lotharingiaiakra, így azok letették az esküt. Tarantói Boemund a harmadik útvonalat választotta. Ő is Barinál hajózott be, de nem Durazzó, hanem Avlona felé vette útját. Toulouse-i Rajmund egy negyedik felvonulási útvonal mellett döntött. Dél-Franciaországból indulva átkelt az Alpokon, azután Észak-Itálián át az isztriai partokra vonult, majd innen jutott Durazzón át Konstantinápolyba. A sort Róbert normandiai herceg zárta. Az Alpokon átkelve Luccában megvárta a pápai áldást, Rómánál imádkozott Szent Péter sírjánál, Apuliában kiegészítette hadifelszerelését a Szent Szűz egy hajszálával, majd tavaszig Calabriában pihent meg lovagjaival. Április elején indult tovább Durazzón át Konstantinápolyba.²⁸

Alexiosz zsoldosokat remélt a nyugattól, ehelyett hadseregek jöttek saját vezéreikkel. Nincs az a kormányzat, mely igazán szívesen látna területén tőle független, szövetséges haderőket. Élelmezni kell őket, meg kell akadályozni fosztogatósaikat. A sereg létszámát csak találgatni lehet, a középkori becslések mind túloznak. Konstantinápolyban Alexiosz mindegyiküket hűségesküre bírta, kivéve Rajmundot, vele viszont külön megállapodást kötött. Nem voltak illúziói sem az eskütel gyakorlati hasznát, sem pedig az eskütevők megbízhatóságát illetően, de legalább jogi előnyt élvezhetett, és alkalmasint még ez is jól jöhetett.²⁹

Az Alexiász 11. könyvének magyar fordítása

11. könyv

AZ ELSŐ KERESZTES HADJÁRAT (1097-1104)

[269]³⁰

I. Most Boemund,³¹ és az összes többi gróf csatlakozott Gottfriedhoz³² azon a helyen, ahonnan át akartak kelni Kibotoszba³³, és ott várták Iszangelesz³⁴ érkezését. Mivel számtalanul sokan voltak, az élelmeszer szűkössége miatt nem maradhattak egy helyben, de várták, hogy a császár³⁵ jöjjön Iszan-gelesszel, és vele együtt kezdjék meg a menetelést Nikaiába. Szétváltak tehát két csapatra, hogy az egyik Bithünián és Nikomédein át utazzon Nikaiába, a másik Kibotosz felé átszelve a tengert ugyanoda érkezen. Miután megközelítették Nikaiát ezeken az útvonalakon, felosztották egymás közt a város bástyáit és a köztük levő falakat. A falakat rendszeres időközönként akarták ostromolni azért, hogy a kölcsönös verseny miatt nagyon erőteljes legyen az ostrom. Az Iszan-geleszre eső részt érintetlenül hagyták, amíg az érkezésére vártak. Ezzel egy időben a császár elfoglalta Pelekanont a Nimával kapcsolatos tervei miatt, amelyeket már elmagyaráztam. A nikaiai barbárok gyakran könyörögtek a szultánnak, hogy jöjjön a segítségükre. Ő azonban késlekedett és az ostrom már sok napja tartott hajnaltól napnyugtáig, és látták, hogy az ügyük nagyon rosszul áll, megbeszélés után úgy döntöttek, hogy jobban járnak, ha a császárnak adják meg magukat, mintha a frankok³⁶ foglalják el a várost. Ezzel a szándékkal felkeresték Butumitész³⁷ aki gyakran ígérte meg nekik leveleiben, hogy bőkezűen megjutalmazná őket a császár, ha átadná neki Nikaiát. Most még határozottabban biztosította őket a császár jóindulatáról és

megmutatta nekik az írásba foglalt ígéreteket, amelyek teljesülnek, ha átadják a várost. A törökök, akik felhagytak minden reménnyel, hogy ellenálljanak az óriási seregeknek, örömmel üdvözölték ezt, és jobbnak tartották átadni [270] a várost szabad akaratukból a császárnak, és inkább pénzt és megbecsülést kapni, mint a kardoknak áldozatul esni. Butumitész alig volt három napja Nikaiában, mikor Iszan-geesz megérkezett és elkezdett kísérletezni a falakon az általa előkészített ostromgépekkel. Ezalatt elérte őket egy szóbeszéd a szultán közeledéséről. Amint ezt a törökök meghallották visszatért bátorságuk, és azonnal kiűzték Butumitészt. A szultán seregének egy részét elküldte, hogy kikémleljék, milyen úton közeledik Iszangeesz, és megparancsolta nekik, hogy ha frankokkal találkoznak, ne kerüljék el a csatát. Iszan-geesz katonái messziről meglátták őket és megütköztek velük. Amint a többi gróf és Boemund fülébe eljutott a hír a barbárok támadásáról, kiválasztottak minden egyes gróf seregéből kétszáz-kétszáz embert és ezt a jelentős sereget elküldték Iszangeesz embereinek megsegítésére; sikeresen legyőzték a törököket, és estig üldözték őket. A szultán nem csüggedt el emiatt, hanem hajnalhasadtakor felfegyverkezett és egész seregével elfoglalta a Ni-kaia előtti síkságot. Mikor a frankok értesültek a szultán jelenlétéről, felfegyverkeztek, és oroszlánszerűen rohmozták meg a törököket. Egy súlyos és szörnyű csata kezdődött. A nap folyamán a mérleg nyelve egyformán billent mindkét oldalra, de napnyugtakor a törököket megfutamították, és az éjszaka folyamán eldőlt a csata. Mindkét oldalon sokan elestek, és még többen megsebesültek. Eme ragyogó győzelem után a frankok sok török fejet a lándzsáikra tűzték és ezeket zászlóként hordozva meneteltek vissza, hogy a barbárok már messziről lássák mi történt, elcsüggedjenek a vereségtől és ezért tartózkodjanak a kimerítő csatától.

Ezeket a dolgokat eszelték ki és cse-

lekedték a latinok. A szultán látva számtalan sokaságukat és tapasztalatot szerezve legyőzhetetlen bátorságukról a csatában, üzenetet küldött Nikaiába a törököknek, miszerint: „A jövőben cselekedjétek azt, amit a legjobbnak tartotok” Már egy ideje tudta a szultán, hogy inkább a császárnak adnák fel a várost, minthogy a frankok foglalják el őket. Iszan-geesz folytatva a megkezdett munkát építtetett egy kör alakú fatornyot, aminek oldalát bőrrökkel, közepét összesodort vesszőfonattal borította be, minden oldalról megerősítette és odatolta a Gonátesz nevű bástya mellé. A bástya réges-rég kapta ezt a nevet, mikor a híres Mánuel (az apai nagyapám, apja [271] Komnéosz Izsák³⁸ császárnak és testvéreinek Jánosnak,) nevezte ki Baszileosz³⁹ császár az egész keleti sereg főparancsnokává, hogy rendezze a nézeteltérést Szkléroszal⁴⁰ és akár csatával, akár meggyőzéssel rábírra a békére. Mivel azonban Szklérosz szerette a háborút és örömet lelte a vérontásban, a háborút választotta a béke helyett; súlyos ütközetek zajlottak minden nap. Részben, mert Szklérosz nem kívánta a békét, részben pedig mivel mindenáron igyekezett ostromgépeivel elfoglalni Nikaiát. A fal egyik részét behasította, és ahogy a bástya talapzatának nagyobb része leszakadt, úgy nézett ki, mintha a térdeire esett volna, és erről kapta a nevet.

Ez tehát a Gonátesz bástya története. Mikor Iszangeesz nagyon tudományosan megépítette a tornyot, amit említettem (teknősbékának nevezték el a tapasztalt építők). Fegyvereket telepített bele, hogy a falakon küzdjenek, és további embereket, akik ahhoz értettek, hogyan kell vasszerszámokkal fellazítani a bástyát az alapjánál. Az alapgondolat az volt, hogy míg az egyik csoport a védőkkel küzd a falakon, a másik csoportnak lenne ideje aláásni a bástyát. Ezek farönkökkel helyettesítették a kiásott köveket, és mikor átvágták magukat a fal belső feléhez és látták a fényt átszűrődni,

felgyújtották a rönköket. Ezek hamuvá égtek és a Gonátész még jobban előre dőlt híven maradvá nevéhez. A többi falat faltörő kosokkal és „teknősbékákkal” vették körül. A falakat körülvevő mély árkot pillanatok alatt addig töltötték laza földdel, amíg egy szintre nem került a két oldalán levő sík résszel; és teljes erejükkel folytatták az ostromot.

II. A császár, aki újra meg újra pontosan végiggondolta a dolgot, rájött, hogy lehetetlen ség a latinoknak elfoglalni Nikaiát, még ha végtelen seregük lenne is, ezért többféle ostromgépet építtetett. Többségüket nem a hagyományos terveknek megfelelően, hanem – az embereket ámulatba ejtve – más, általa kitalált módon és elküldte ezeket a grófoknak. Ahogy említettem a császár átkelt a tengerszoroson az embereivel, és a Meszampela melletti Pelekanon közelében tartózkodott, ahol az elmúlt években egy kápolnát építettek a nagy mártír, György emlékére. A császár szeretett volna a latinokkal [272] együtt vonulni az istentelen törökök ellen, de mikor végiggondolta ezt a tervet rájött, hogy össze sem lehet hasonlítani a frankok temérdek csapatait az ő római seregével, és mivel már tapasztalta a latinok állhatatosságát, elállt a vállalkozástól. Nem csak ez okból, hanem mivel ismerte ezeknek az embereknek az ingatag és hitetlen természetét, hogy könnyen hajlottak rá, hogy mindenféle csapongjanak, mint az Euripusz.⁴¹ Sokszor azért álltak rendelkezésre, mert olyan mohók voltak, hogy a feleségüket és gyerekeiket is eladták volna egy gepennysért. Ezért tartózkodott egyelőre a császár ettől a vállalkozástól. Úgy érezte, hogy bár nem csatlakozhat a latinokhoz, annyira kell segítenie őket, mintha ott lenne velük. Mivel ismerte Nikaia erődítményének hatalmas erejét, megértette, hogy a latinok valószínűleg nem lesznek képesek elfoglalni. Mikor meghallotta, hogy a szultán könnyedén elegendő sereget és ellátmányt tud szállítani a városba a közeli tavon keresztül, eltervezte a tó elfoglalását. Könnyű hajókat

építtetett, hogy a víz elbírja őket, majd szekerekre rakatta, és a tó Kioszra néző partjára szállíttatta őket. Mánuel Butumitész vezetésével jól felfegyverzett katonákkal töltötte meg őket, és a szokásosnál több zászlót, trombitát és üstdobot adott nekik, hogy úgy tűnjön, mintha sokkal többen lennének. Ezeket a lépéseket tette a császár a tóval kapcsolatban. Azután Tatikioszt és egy Tzitasz nevű embert hívatott a kontinensről, akiket kétezer bátor emberrel Ni-kaiához küldött. A parancsuk az volt, hogy rögtön partraszállás elfoglalják Szt. György erődjét. Majd az általuk vitt nyílveszőket ösvérekre pakolva elindulnak, Nikaia falaitól nem messze leszállnak a lovaikról, lassan vonulnak tovább és rögzítik a palánkjait a Gonátész bástyával szemben, azután a frankokkal egyeztetve zárt rendben támadják a falakat. Ezért amikor Tatikiosz megérkezett seregével, üzenetet küldött a frankoknak, ahogy a császár parancsolta; és miután teljes páncélzatba öltöztek nagy hanggal, és kiáltással megtámadták a falakat. Mialatt Tatikiosz emberei dárdazáport zúdítottak a várra, a frankok egy helyen áttörték a falat, egy másik helyről szakadatlanul hajtották katapultjaikból a köveket. A tó felől is megremítették a barbárokat a császári lobogók és trombiták. Ezalatt Butumitész összehívta őket, hogy meghallgassák a császár ígéreteit, emiatt úgy összezavarodtak, hogy körbe sem [273] mertek nézni a várfalról. Ekkorra már lemondtak a szultán segítségéről, és azt látták legbölcsebbnek, ha megadják a várost a császárnak és erről Butumitésszel tárgyalnak. Miután alkalomhoz illő beszédet tartott nekik megmutatta a császár által rábízott aranypécsetes okmányt. Azok végighallgatták az irat felolvasását, amelyben a császár nem csupán védettséget, de pénzt és megbecsülést is ajánlott, a szultán nővérenek és feleségének (akit Csaka⁴² lányának mondták) és kivétel nélkül minden barbárnak Nikaiaiban. Ezután a császár ígéretei által ösztönözve bebocsáttatást

adtak Butumitésznek. Ő azonnal levelet írt Tatikiosznak, azt írva, hogy: „A zsákmány már a kezünkben van; fel kell készülnötök a falak támadására. Győzzétek meg a frankokat, hogy ők is készüljenek erre, de semmi bátorítót ne mondjatok nekik, csak annyit, hogy minden irányból támadják a falakat, és hogy napfelkeltekor kezdjék az ostromot.” Ez arra szolgálta, hogy a frankok azt higgyék, hogy Butumitész harccal foglalta el a várost és, hogy titokban tartsa a császár által szervezett áruházi. A császár nem akarta, hogy a frankok tudomást szerezzenek róla, hogy mit tett Butumitész. Másnap a harci kiáltások felerősödtek a fal mindkét oldalán, és a szárazföld felől a frankok nagy erővel megkezdték az ostromot. A másik oldalon Butumitész felmászott a várfalra és kitűzte a császári lobogókat a falak mentén és kürtökkel és trombitákkal üdvözölte a császárt. Így tehát a teljes római sereg bevonult Nikaiába. Miután Butumitész végiggondolta mennyien vannak a frankok aggódni kezdett, hogy azok állhatatlanságuk és heveségük miatt esetleg bevonulnak és elfoglalják a fellegvárat. Mivel észrevette, hogy a török emírek a fellegvárban az ő kis seregéhez képest hatalmas erőkkel rendelkeztek, és ha akarnák, bebörtönözhetnék vagy lemészárolhatnák mindannyiukat, azonnal magához vette a kapu kulcsait. Csak egy kaput használtak a be- és kijárára, a többi zárva tartották a kint levő frankoktól való félelem miatt. Most, hogy birtokba vette ennek a kapunak a kulcsait úgy döntött, hogy lecsökkenti a emírek számát valamilyen fortélyal, hogy könnyedén felülkerekedjen felettük, és megakadályozza, hogy ellene bármiféle áruházi szervezzenek. Ezért hívatta őket és azt tanácsolta nekik, hogy menjenek el a császárhoz, ha meg akarják kapni tőle a jutalmul ígért [274] pénzt, címeket és évi járadékokat. Meggyőzte erről a törököket, és éjszaka kinyitatta a kaput, és kis csoportokban elküldte őket a tavon át Rodomérushoz és a félbarbár Monasztraszhoz akik

a Szt. Györgyről elnevezett erőd közelében tartózkodtak. Ezt a kettőt arra utasította, hogy partraszállásuk után azonnal küldjék őket a császárhoz, kis időre se tartsák fel őket, nehogy csatlakozni tudjanak a következő csoport törökhöz, és így újra valami összeesküvést szervezhessenek. Ez a döntés megcáfolhatatlan bizonyíték Butumitész tapasztalatáról. Amíg ugyanis a törököket megérkezésük után gyorsan a császárhoz küldték, Monasztrasz és Rodomérusz viszonylag biztonságban volt és nem fenyegette őket veszély, azonban mikor szorgalmuk alábbhagyott akkor a megvárakoztatott barbárok veszélyt jelentettek rájuk. Mivel ezek már nagy számban összegyűltek két tervet készítettek: vagy rájuk támadnak éjszaka és megölik őket, vagy elfogják őket és elviszik őket a szultánnak. Mivel a többség az utóbbi tervre szavazott este megtámadták őket, elfogták őket a terv szerint és elhagyták a helyet. Mikor elérték Azalasz dombjait (ez a hely távol áll Nikaia falaitól) leszálltak lovaikról és hagyták őket pihenni. Mivel Monasztrasz félig barbár volt ismerte a török nyelvet, és Rodomérusz előtt sem volt ismeretlen a nyelvük, mivel őt elfogták a törökök régebben és így együtt töltött velük némi időt. Ezért ismételen próbáltak meggyőzően beszélni hozzájuk: „Miért akartok minket megölni, mikor ez nektek a legcsekélyebb előnnyel sem jár? A barátaitoknak ajándékokat és évi járadékot adott bőkezűen a császár, és ti ezektől az előnyöktől fosztjátok meg magatokat. Könyörgünk, ne tegyétek ezt magatokkal, és ne rohanjatok meg gondolatlanul a látható veszélybe mikor hatalmatokban áll nyugodtan élni, visszatérni az országotokba, nagyra lenni a gazdagságotokkal és talán földet is szerezhetnétek. Valószínűleg belefutunk a környéken valamilyen római csapdába” – mutattak a patakokra és a környező mocsaras területekre, „és akkor megölnék benneteket, és hiába veszítitek el életeteket. Kétségkívül rengetegen várnak rátok, nem csak gallok

és barbárok, de számtalan római is. Ezért ha követitek a tanácsunkat, megfordultok lovaitokkal, és közösen visszamegyünk a császárhoz. Mi megesküszünk [275] nektek Isten színe előtt, hogy a császár tízezer ajándékot ad nektek és utána, amikor csak akartok, szabadon távozhattok, és szabad emberként élhettek.”

A törökök megfogadták ezt a javaslatot, és miután kölcsönösen ígéretet tettek, visszasiettek az úton a császárhoz. Mikor elérték Pelekanont, és a császár meglátta őket, mindannyiukat derűs arckifejezéssel fogadta, magában azonban nagyon dühös volt Rodoméruszra és Monasztraszra, de egyelőre elküldte őket pihenni. A következő nap folyamán azok a törökök, akik készek voltak a szolgálatába állni megszámlálhatatlan ajándékot kaptak, és még azok is, akik haza akartak menni nem csekély ajándékot kaptak, és szabadon távozhattak. Később keményen megfeddte Rodoméruszt és Monasztrasz meg-gondolatlanságuk miatt, de mikor látta, hogy azok a szegyéntől a szemébe sem mernék nézni, meggondolta magát és kiengesztelte őket. Ennyit Rodomérusztól és Monaszt-raszról.

A császár kinevezte Butumitészt Nima kormányzójává. A frankok az engedélyét kérték, hogy bemenjenek a városba és imádkozzanak a templomokban. Azonban, mivel ismerte őket, mint ahogy már előbb írtam, nem engedte be egyszerre őket, hanem kinyitatta a kapukat és egyszerre csak tíz frankot engedett be.

III. A császár még mindig Pelekanonnál volt, és azt kívánta, hogy azok a grófok, akik eddig nem esküdtek neki hűséget most letegyék az esküt. Ezért levélben azt parancsolta Butumitésznek, hogy tanácsolja azt a grófoknak, hogy ne induljanak el Antiókhia anélkül, hogy elbúcsúznának a császártól, és ha így tesznek, további ajándékokat kaphatnak. Ahogy Boemund meghalotta a „pénz” és „ajándék” szavakat elsőként

adta beleegyezését Butumitész javaslatára és sietette a többi grófot, hogy menjenek vele a császárhoz. Ilyen kielégíthetetlenül pénzsóvár volt. Mikor elérték Pelekanonba a császár nagy ünnepséggel fogadta őket és előzékenyen bánt velük. Később hívatta őket, és azt mondta: „Emlékezzetek az esküre, amit mindannyian nekem tettetek, és ha nem akartok véteni ellene, tanácsoljátok azoknak, akik nem esküdtek még hűséget nekem, hogy tegyék le az esküt.” A grófokat azonnal elküldték azokhoz, akik még nem tettek hűségesküt, és együtt jöttek vissza letenni azt. Azonban Boemund unokaöccse Tankréd, egy független szellemű ifjú, fenntartotta, hogy egyedül Boemundnak tartozik hűséggel, és hogy ezt haláláig betartja. [276] Mikor azok barátai, akik mellette álltak és még a császár rokonai is könyörögtek neki, akkor a sátorra pillantott, ami előtt a császár ült (nagyobb volt, mint amekkorát valaha is látott) és közönyösséget tettetve azt mondta, hogy: „Ha nekem adjátok ezt a sátrat megtöltve pénzzel, és még ezen kívül többet, mint amennyit a grófoknak adtatok, akkor leteszem én is az esküt.” A császár iránt érzett tisztelete miatt Palaiologossal⁴³ nem bírta elviselni Tankréd öntelt beszédét és megvetéssel elfordult tőle. Ekkor Tankréd, aki nagyon meggondolatlan volt, nekirontott, de a császár végig figyelt, és most felkelt a trónjáról és közéjük állt. Boemund pedig ezekkel a szavakkal fogta vissza rokonát: „Nem illő ilyen ostoba módon viselkedned a császár rokonával” Ezután mivel Tankréd szégyellte magát, amiért úgy viselkedett Palaiologossal mint egy részeg, és valamennyire befolyásolta őt Boemund és a többiek tanácsa is, letette az esküt. Mikor mindannyian elbúcsúztak a császártól, kinevezte melléjük Tatikioszt, aki akkor a vezérkari főnök volt, és a parancsnoksága alatt álló csapatokat, részben azért, hogy segítsék őket minden esetben, és részben azért, hogy átvegyék tőlük a városokat, amiket Isten kegyelméből el tudnak foglalni. Tehát

a frankok másnap újra átkeltek a szoroson, és rátértek az Antiókhiaá vezető útra. A császár gondolta, hogy nem szükséges minden embernek elmenni a grófokkal és ezért jelezte Butumitésznek, hogy bérelje fel az összes, a sereg távozása után itt maradt frankot, hogy lássák el Nikaia őrzését.

Tatikiosz a csapatával és a grófok a megszámlálhatatlan frank sereggel parancsnokságuk alatt elérték Leukét két nap alatt. Saját kérésére Boemundnak engedték az elővéd vezetését, mialatt a többiek mögötte felsorakozva lassan követték. Viszonylag gyorsan haladt, mikor Dorülaion síkságának törökjei észrevették őket, és úgy gondolták, hogy a frankok teljes serege jött meg és méretüket lenézve nyomban csatát kezdtek velük. Ezután az öntelt latin, amelyik rá merészelt ülni a császári trónra,⁴⁴ megfeledezett a császár tanácsáról, és Boemund seregének élén harcolt és ostobaságában a többiek elé futott. Körülbelül negyven embere halt meg ennek következtében, ő maga is súlyosan megsebesülve hátat fordított az ellenségnek és visszament a sereg közepére. Így ha nem is szavakkal, de tettel kinyilvánította a császár tanácsának bölcsességét. Mivel Boemund látta, hogy a törökök nagyon bátran harcolnak, küldetett a [277] frank seregeikért. Azon nagy iramban jöttek, és egy súlyos és szörnyű csata kezdődött. A római és frank hadak elnyerték a győzelmet. Ahogy tovább vonultak csapatokban felsorakozva, Hebronnál találkoztak Tanizmán és Aszán⁴⁵ seregével, aki csak maga nyolcvanezer fegyveresnek parancsolt. Heves küzdelem következett a seregek száma miatt és mivel egyik oldal sem engedett a másiknak. Mikor Boemund, aki a sereg jobb szárnyát irányította, látta, milyen bátorsággal küzdenek a törökök az ellenfeleik ellen, visszavonult a sereg többi részétől és egy heves támadást intézett maga Kilidzs Arszlán⁴⁶, a szultán ellen, ahogy a költő mondja: „mint az oroszán élvezve az erejét.” Ez annyira megremítette a törököket, hogy hátat fordítottak.

A császár tanácsára emlékezve nem üldözte őket sokáig, de elérve a törökök vonalait, ott kicsit megpihent, majd újra utolérte őket Augusztopolisz közelében, megtámadta és végleg legyőzte őket. Ezután a barbárok ereje összeomlott, a túlélők szétszóródtak, egy itt, egy amott, hátrahagyva feleségeiket és gyermekeiket, maguk biztonságát keresték a menekülésben, mivel nem mertek a jövőben a latinok szeme elé kerülni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ERDŐDY JÁNOS: *Keresztes lobogók alatt*. Budapest, 1986.
- FOSS, MICHAEL: *Az első keresztes hadjárat*. Debrecen, 2000.
- KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története*. Budapest, 2000.
- MAALOUF, AMIN: *A keresztes háborúk arab szemmel*. Budapest, 1997.
- MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.
- PÖLTNER, RUDOLF: *A szent sír hadművelet*. Budapest, 1985.
- RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 1999.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *Az első és második keresztes háború korának forrásai*. Budapest, 1999.
- ZABOROV, M.A.: *A keresztes háborúk*, Gondolat kiadó 1958
- ZÖLLNER, WALTER: *A keresztes háborúk története*. Budapest, 1980.

JEGYZETEK

¹ Forrás: <http://home.infi.net/~ddisse/comnena.html>.

² Forrás: <http://www.newadvent.org/>

INTERNETES FORRÁSOK

- Other women's voices*– Translations of women's writing.
<http://home.infi.net/~ddisse/comnena.html>.
Women In World History Curriculum.

<http://www.womeninworldhistory.com/heroine5.html>.

Catholic Encyclopedia.

<http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm>.

[cathen/01531a.htm](http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm).

³ Forrás: <http://home.inf.net/~ddisse/com-vena.html>.

⁴ Forrás: <http://www.womeninworldhistory.com/heroine5.html>.

⁵ Forrás: <http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm>.

⁶ Runciman, Steven 253.

⁷ Pörtner, Rudolf 672.

⁸ Runciman, Steven 77.

⁹ Runciman, Steven 77.

¹⁰ Runciman, Steven 78.

¹¹ Pöltner, Rudolf 51–52.

¹² Foss, Michael 30.

¹³ Zöllner, Walter 39.

¹⁴ Pöltner, Rudolf 87.

¹⁵ Veszprémy László 218.

¹⁶ Foss, Michael 50–51.

¹⁷ Zaborov, M.A. 135–136.

¹⁸ Runciman, Steven 62.

¹⁹ Runciman, Steven 72–73.

²⁰ Zaborov, M.A. 137.

²¹ Erdődy János 7.

²² Runciman, Steven 93.

²³ Zöllner, Walter 57.

²⁴ Runciman, Steven 97–98.

²⁵ Foss, Michael 78–82.

²⁶ Runciman, Steven 109–110.

²⁷ Runciman, Steven 118.

²⁸ Pöltner, Rudolf 170–180.

²⁹ Runciman, Steven 137–138.

³⁰ A szöveg nem az eredeti oldaltörésben kerül bemutatásra. A szögletes zárójelben szereplő számok jelzik az eredeti számozást.

³¹ Boemund, Tarantó hercege, Guiscard Róbert, Apulia, Calabria és Szicília hercegeinek elsőszülött fia, akit itáliai örökségéből kitűrtak. A Dél-Itáliában kóborló normann zsoldos csapatokat vezet a Szentföldre.

³² Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege, a boulogne-i gróf és az alsó-lotharingiai herceg lányának fia, anyai ágon Nagy Károly leszármazottja.

³³ A keresztesek Civetotnak hívták, a Nikomé-

diai-öböl déli partján levő erődített tábor, melyet Alexiosz a közeli Helénopoliszban állomásozó brit zsoldosai számára készített elő.

³⁴ St. Gilles-i IV. Rajmund. A Toulouse grófság és más dél-franciaországi területek ura. Anna Komnena hadilábon áll a frank nevekkel, így aztán gyakran megesik, hogy a grófokat neviük helyett címükkel jelöli. Így lett a könyvben a neve Rajmund helyett Iszangelesz. Ő csatlakozott elsőként a hadjáratához.

³⁵ I. Komnénosz Alexiosz.

³⁶ Anna a kereszteseket megkülönböztetés nélkül frankoknak, latinoknak vagy normannoknak nevezi.

³⁷ Mánuel Butumitész, bizánci tengernagy, neki adta meg magát Nikaia.

³⁸ I. Izsák bizánci császár (1058–1059). Két évnyi uralkodás után lemondott és kolostorba vonult. Mivel testvére János nem vállalta az uralkodást, Konstantin Dukászt jelölte ki utódjául.

³⁹ II. Baszileosz bizánci császár (976–1025), a „bolgárölő”

⁴⁰ Szklérosz anatóliai arisztokrata. Fellázadt II. Baszileosz ellen, a császár csak I. Vlagyimir kijevi nagyfejedelem segítségével tudta legyőzni, akihez testvérét, Annát feleségül is adta az oroszok megkeresztelkedése fejében.

⁴¹ Athéntól északra fekvő, kiszámíthatatlan áramlatairól híres csatorna.

⁴² Ő valójában Csaka szmürnai emír fia, tehát eredetileg Ibn Csaka, de a műben már rövidítve jelenik meg a neve.

⁴³ Palaiologosz György, a császár sógora.

⁴⁴ Korábban egy palotabeli fogadáson egy francia nemes elfoglalta a császár helyét. Majd mikor Gottfried öccse, Balduin felállította megjegyezte, hogy bezzeg Alexiosz ülhet, míg a bátor lovagok állni kénytelenek. Bár a császár szó nélkül hagyta a kőjátékot, szemmel láthatóan Annát mélyebben érintette a dolog.

⁴⁵ Tugril bég unokaöccse, szeldzsuk herceg.

⁴⁶ I. Kildzs Arszlán szultán.